УДК 341.6:341.231.14
DOI https://doi.org/10.31392/NPU-nc.series18.2026.48.04

Стаття поширюється на умовах ліцензії відкритого доступу (CC BY 4.0)

Горінов П. В.

ВІДШКОДУВАННЯ ШКОДИ В СИСТЕМІ МІЖНАРОДНО-ПРАВОВОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ДЕРЖАВИ

У статті здійснено комплексний теоретико-правовий аналіз відшкодування шкоди як форми міжнародно-правової відповідальності держави. Описано понятійно-категоріальні засади репарацій, компенсацій і реституцій у контексті реалізації міжнародно-правової відповідальності за міжнародно-протиправні діяння деліктного характеру. Розглянуто еволюцію доктринальних підходів до інституту відповідальності держави (від класичних положень Г. Гроція до сучасних нормативних стандартів, закріплених у діяльності Постійної палати міжнародного правосуддя, Ліги Націй та Комісії міжнародного права ООН, зокрема у Статтях про відповідальність держав за міжнародно-протиправні діяння 2001 р.).

Узагальнено основні концепції міжнародно-правової відповідальності держави у сфері відшкодування шкоди, зокрема деліктну відповідальність, відповідальність за міжнародно-протиправні діяння та відповідальність за порушення зобов’язань erga omnes, а також охарактеризовано їхній зв’язок з імперативними нормами міжнародного права (jus cogens). Проаналізовано співвідношення категорій «відповідальність» і «санкції» з позиції їх функціонального призначення у міжнародно-правовому механізмі реагування на акти військової агресії.

Систематизовано структуру механізму міжнародно-правового відшкодування шкоди, що включає суб’єктний склад, правові засади виникнення обов’язку відшкодувати шкоду, алгоритм реалізації відповідальності та інституційні інструменти її імплементації. Окреслено роль міжнародних судових і квазісудових органів (Міжнародний суд ООН, Європейський суд з прав людини, Міжнародний кримінальний суд, Рада Безпеки ООН, спеціальні компенсаційні комісії, як-от Компенсаційна комісія ООН, створена після агресії Іраку проти Кувейту 1991 р.) у забезпеченні принципу невідворотності відповідальності держави. Зроблено висновок про багатовимірний характер відшкодування шкоди як поєднання доктринально-теоретичних засад і практичних механізмів підтримання міжнародного правопорядку.

Ключові слова: *міжнародно-правова відповідальність держави, відшкодування шкоди, репарації, реституція, компенсація, сатисфакція, міжнародно-протиправне діяння, шкода, міжнародне гуманітарне право.*

Постановка проблеми. Проблематика відшкодування шкоди як форми міжнародно-правової відповідальності держави має тривалу еволюцію та залишається однією з ключових у сучасному міжнародному праві, починаючи ще з напрацювань Ліги Націй і завершуючи кодифікаційною діяльністю Комісії міжнародного права ООН, зокрема ухваленням Статей про відповідальність держав за міжнародно-протиправні діяння 2001 р. Попри нормативну визначеність форм репарації, реституції, компенсації практика їх застосування виявляється фрагментарною та залежною від інституційних механізмів реалізації. Судова практика Міжнародного суду ООН, Європейського суду з прав людини, а також діяльність Міжнародного кримінального суду й Ради Безпеки ООН демонструють різні підходи до встановлення обсягу шкоди та способів її відшкодування. Окреме місце в цій системі посідають спеціальні компенсаційні механізми, зокрема Компенсаційна комісія ООН, створена після агресії Іраку проти Кувейту у 1991 р., досвід якої засвідчує як потенціал, так і обмеження інституційних форм примусового відшкодування шкоди. Зазначене зумовлює необхідність комплексного теоретико-правового осмислення інституту відшкодування шкоди в контексті сучасної міжнародно-правової відповідальності держав.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Проблематика відшкодування шкоди як форми міжнародно-правової відповідальності держави знайшла відображення у працях як класичних, так і сучасних дослідників міжнародного права. У науковій літературі сформувалися окремі підходи до осмислення змісту та форм репарації, зокрема реституції, компенсації та сатисфакції,

а також до співвідношення загальних норм відповідальності держав із практикою міжнародних судових і квазісудових інституцій. Значний внесок у розробку теоретичних засад відповідальності держав та механізмів відшкодування шкоди зроблено в працях українських і зарубіжних учених, серед яких доцільно виокремити таких, як О. Кобан, О. Сенаторова, І. Міщук, Б. Киричук, О. Квіріко, Дж. Мафтей, А. Ніссель, Дж. Кроуфорд, Дж. Браунлі та ін.

Мета та завдання дослідження. Здійснення комплексного теоретико-правового аналізу відшкодування шкоди як форми міжнародно-правової відповідальності держави з урахуванням кодифікаційних підходів Комісії міжнародного права ООН та практики міжнародних судових і компенсаційних інституцій.

Виклад основного матеріалу дослідження. Загальний науковий аналіз репарацій, компенсацій та реституцій дозволяє усвідомити багатовимірний характер відшкодування шкоди, пов'язаний із практичною інтеграцією міжнародно-правової відповідальності держави, що, як правило, має деліктний характер. На наше переконання, такий підхід дає можливість розглядати відшкодування шкоди не лише у статично-правовому аспекті, але й через призму практичного механізму реалізації міжнародної відповідальності держави за порушення міжнародно-правових норм та приписів.

Для цілей даного дослідження, відповідно, пропонуємо розглянути комплексний характер відшкодування шкоди як форми міжнародно-правової відповідальності держави. По-перше, це відновлення майнового та немайнового статусу постраждалої внаслідок збройної агресії держави до порушення її прав; по-друге, це підтвердження на міжнародному рівні юридичного принципу верховенства права, що детермінує рівність держав як суб'єктів міжнародного права та встановлює пріоритетність виконання ними зобов'язань міжнародного характеру у відповідних інтеракціях [3].

Також, особлива актуальність інституту міжнародно-правової відповідальності та відшкодування шкоди зокрема визначається сучасною моделлю міжнародних відносин та фактами порушення міжнародного права, зокрема збройною агресією російської федерації проти України з 24.02.2022 р. Зазначене поєднується із необхідністю відновлення політичного, економічного та соціального балансу в контексті сегментації порушеного права держави, що обумовлює конгломераційну необхідність аналізу відшкодування шкоди як форми міжнародно-правової відповідальності.

Розглядаючи феномен відшкодування шкоди, необхідно виходити з того, що формування міжнародно-правової відповідальності тісно пов'язане з принципом державного суверенітету. Класична наукова думка схиляється до того, що імперативні юридичні приписання (jus cogens) визначають сучасний міжнародний порядок та формують його базові принципи [7]. Історичне становлення інституту відшкодування шкоди як форми міжнародно-правової відповідальності сягає праць Г. Гроція, зокрема очерку «Про право на війну та мир» (De jure belli ac pacis, 1625 р.), де він встановив юридичний зв'язок між порушенням міжнародних та локальних договірних зобов'язань і настанням юридичної та економічної відповідальності держави, хоча терміни «репарації», «компенсації» та «реституції» тоді ще не застосовувалися [7]. Згідно з думкою сучасних істориків права, зазначений трактат створив підґрунтя для формування правового позитивізму XIX–XX ст., де юридична відповідальність держав розглядається як багатовимірна концепція – від компенсаційної моделі до загальної аксіоми відповідальності за протиправні дії, що порушують міжнародні норми або загальнообов'язкові приписи міжнародного права [6, 12].

Інституціоналізація відшкодування шкоди як форми міжнародно-правової відповідальності відбулася через діяльність Постійної палати міжнародного правосуддя при Лізі Націй (1922–1940 рр.) та Ліги Націй (1920–1946 рр.). На думку ряду авторів, саме тут вперше юридично закріплено принцип, що «кожне міжнародно-протиправне діяння держави тягне за собою її міжнародну відповідальність» (every internationally wrongful act of a State entails its international responsibility) [1, 2]. Подальший розвиток концепції відбувався завдяки Комісії міжнародного права ООН, яка у документі «Статті про відповідальність держав за міжнародно-протиправні діяння» (Articles on Responsibility of States for Internationally Wrongful Acts, ARSIWA, 2001)

деталізувала юридичні основи відповідальності держави. Зокрема, ст. 1 ARSIWA визначає міжнародно-правове протиправне порушення як будь-яку дію держави, що порушує права та інтереси інших держав або міжнародної спільноти, що спричиняє юридичну та економічну відповідальність. Так, ст. 2 передбачає «приписуваність» протиправного діяння конкретній державі як ключову умову настання відповідальності. В свою чергу, ст. 31 встановлює «обов’язок відшкодування шкоди» як форму покарання за порушення міжнародного права, а ст. 34–37 визначають терміни «реституція», «компенсація» та «сатисфакція», що охоплюють матеріальне та нематеріальне відшкодування шкоди, повернення до попереднього стану та компенсаційно-грошові заходи [8].

У контексті дослідження феномену відшкодування шкоди в системі міжнародно-правової відповідальності держави також варто звернути на наукові підходи до трактування даної конотації. На думку Я. Мафтей, міжнародна відповідальність та відшкодування шкоди за військову агресію є юридичним і моральним імперативом, покликаним підтримувати міжнародні абсолюти – суверенітет та колективну безпеку [9]. Зі свого боку, А. Ц. Ніссель підкреслює, що відшкодування шкоди як форма міжнародно-правової відповідальності забезпечує неухильне реагування міжнародного співтовариства на порушення міжнародного права, що загрожують світовій безпеці та стабільності [10], тоді як Дж. Кроуфорд акцентує увагу на поєднанні примусу та дотриманні прав постраждалих держав та їхніх громадян як основного механізму реалізації відшкодування шкоди [5].

Важливо також розмежовувати поняття «відповідальність» та «санкції». Як зазначає І. Браунлі у «Принципах міжнародного публічного права», санкції є інструментом політичного впливу та примусу, тоді як відповідальність виступає наслідком міжнародно-протиправного діяння. Відповідно, між цими термінами існує методологічний розрив: відповідальність визначає причинно-наслідковий зв’язок, а санкції – інструмент забезпечення такої відповідальності [4].

Загалом же, механізм міжнародно-правового відшкодування шкоди є комплексною системою, що включає суб’єктний склад, правові засади виникнення обов’язку відшкодувати шкоду, алгоритм реалізації та інституційні інструменти. Суб’єктами виступають держава-агресор, потерпіла держава та міжнародні інституції, зокрема Міжнародний суд ООН, Європейський суд з прав людини, Міжнародний кримінальний суд, Рада Безпеки ООН, спеціальні компенсаційні комісії (як-от Компенсаційна комісія ООН, створена після агресії Іраку проти Кувейту 1991 р.). Держава-агресор завдає шкоди політичними, економічними та військовими діями, потерпіла держава зазнає порушення прав та інтересів, а міжнародні інституції забезпечують реалізацію відповідальності та невідворотність відшкодування.

Також повинні зазначити, що правові засади виникнення обов’язку відшкодувати шкоду формуються через поєднання норм міжнародного звичаєвого та договорного права. Теоретичні позиції Ш. Флемінга («Причинність, вина та функція в правилах атрибуції») [6] та Д. М. Пуштаї («Причинний зв’язок у праві державної відповідальності») [11] визначають такі передумови: факт міжнародного протиправного діяння, атрибутивна приписуваність незаконної дії державі-агресору, наявність шкоди та причинно-наслідковий зв’язок між дією агресора та наслідками. Атрибутивна приписуваність означає, що юридична відповідальність може наставати виключно для держави, яка порушує норми міжнародного права, тоді як держава, що не здійснює протиправних дій, не може бути визнана агресором.

Алгоритм реалізації відшкодування шкоди, як зазначають дослідники, включає: детермінацію факту порушення, встановлення факту порушення та завданої шкоди як причинно-наслідкового зв’язку, оцінку політичної та економічної шкоди, упровадження формальних базисів відшкодування (репарації, компенсації та реституції). Детермінація факту порушення міжнародного права є юридико-політичним рішенням, що визначає протиправність агресії та формує прецедент міжнародної відповідальності. Факт порушення та завдана шкода розглядаються як об’єктивно-доказова конгломерація обставин, що підтверджують політичну та військову причетність держави-агресора до посягання на територіальну цілісність, незалежність та недоторканість кордонів постраждалої держави.

Таким чином, механізм міжнародно-правового відшкодування шкоди поєднує юридичну відповідальність держави-агресора з комплексом практичних заходів, що забезпечують відновлення прав та інтересів постраждалої держави, а також гарантують невідворотність міжнародно-правових наслідків протиправних дій.

Висновки. Аналітично-дискурсний, а також критично-науковий огляд проблеми відшкодування шкоди в системі міжнародно-правової відповідальності держави дозволив нам дійти наступних умовиводів.

По-перше, відшкодування шкоди виступає комплексним інститутом міжнародного права, який поєднує юридичну відповідальність держави-агресора з практичними механізмами відновлення порушених прав і інтересів постраждалої держави. Воно охоплює як матеріальні (репарації, компенсації, реституції), так і нематеріальні форми відшкодування, забезпечуючи відновлення попереднього стану та гарантії невідворотності міжнародно-правових наслідків.

По-друге, принципова роль відшкодування шкоди полягає у підтриманні верховенства міжнародного права та колективної безпеки. На думку дослідників, праці яких ми згадали за текстом статті (Я. Мафтей, А. Ніссель, Дж. Кроуфорд, І. Браунлі) цей інститут створює юридичний та моральний імператив для держав-агресорів, а також формує нормативний і практичний базис для реагування міжнародного співтовариства на порушення прав постраждалих держав, включаючи дотримання принципу суверенітету та територіальної цілісності.

По-третє, ефективність механізмів відшкодування шкоди залежить від поєднання правових, інституційних та процедурних факторів. До них належать: визначення факту протиправного діяння, атрибутивна приписуваність державі-агресору, встановлення причинно-наслідкового зв'язку зі шкодою, а також реалізація через міжнародні судові та адміністративні інституції (зокрема Міжнародний суд ООН, Європейський суд з прав людини, Міжнародний кримінальний суд, спеціальні компенсаційні комісії). На думку авторів, лише системне поєднання цих компонентів забезпечує реальну спроможність міжнародно-правового механізму відшкодування шкоди виконувати свої функції у сучасних умовах міжнародних відносин.

Використана література:

1. Кобан О. Історичні етапи формування міжнародно-правової відповідальності за застосування військової агресії. Юридичний науковий електронний журнал. 2025. № 3. С. 24–26.
2. Міщук І., Киричук Б. Міжнародно-правова відповідальність: поняття та інституційні можливості отримання Україною відшкодувань за злочини, вчинені російською федерацією. Актуальні проблеми правознавства. 2023. № 3 (35). С. 109–114.
3. Сенаторова О. Відповідальність держав у міжнародному праві. Юридичний науковий електронний журнал. 2022. № 5. С. 646–648.
4. Brownlie I. Principles of Public International Law. 8th ed. Oxford : Oxford University Press, 2012. 1512 p.
5. Crawford J. State Responsibility in International Law: The General Part. Cambridge : Cambridge University Press, 2016. 906 p.
6. Fleming S. Causation, Fault and Function in the Rules of Attribution // Theories of International Responsibility Law. Cambridge : Cambridge University Press, 2022. P. 229–251.
7. Grotius H. De jure belli ac pacis. Libri tres : in quibus jus naturae & gentium, item juris publici praecipua explicantur. Amstelaedami : Apud Janssonio-Waesbergios, 1632. XXXI, 650 p.
8. International Law Commission. Articles on Responsibility of States for Internationally Wrongful Acts (ARSIWA). Adopted in 2001. New York : United Nations, 2001. 15 p.
9. Maftei J. Reflections on the International Responsibility of States for Wrongful Acts. Acta Universitatis Danubius. Relationes Internationales. 2015. Vol. 8, No. 1. URL: https://journals.univ-danubius.ro/index.php/internationalis/article/view/2949/3808 (дата звернення: 13.04.2026).
10. Nissel A. Z. The Responsibilities of States in International Law – An Overview. Merchants of Legalism: A History of State Responsibility (1870–1960). Cambridge : Cambridge University Press, 2024. P. 3–33.
11. Pusztai D. M. Causation in the Law of State Responsibility : PhD thesis. Cambridge : Cambridge University, 2021. 200 p.

12. Shelton D. Reparations in the Law of State Responsibility // Remedies in International Human Rights Law. 2nd ed. Oxford : Oxford University Press, 2006. P. 50–103.

References:

1. Koban O. (2025) Istorychni etapy formuvannia mizhnarodno-pravovoi vidpovidalnosti za zastosuvannia viiskovoi ahresii [Historical stages of formation of international legal responsibility for the use of military aggression]. Yurydychnyi naukovyi elektronnyi zhurnal, № 3, pp. 24–26 [in Ukrainian].
2. Mishchuk I., Kyrychuk B. (2023) Mizhnarodno-pravova vidpovidalnist: poniattia ta instytutsiini mozhlyvosti otrymannia Ukrainoiu vidshkoduvan za zlochyny, vchyneni rosiiskoiu federatsiieiu [International legal responsibility: concepts and institutional possibilities for Ukraine to obtain compensation for crimes committed by the Russian Federation]. Aktualni problemy pravoznavstva, № 3 (35), pp. 109–114 [in Ukrainian].
3. Senatorova O. (2022) Vidpovidalnist derzhav u mizhnarodnomu pravi [Responsibility of states in international law]. Yurydychnyi naukovyi elektronnyi zhurnal, № 5, pp. 646–648 [in Ukrainian].
4. Brownlie I. (2012) Principles of Public International Law. 8th ed. Oxford : Oxford University Press. 1512 p.
5. Crawford J. (2016) State Responsibility in International Law: The General Part. Cambridge : Cambridge University Press. 906 p.
6. Fleming S. (2022) Causation, Fault and Function in the Rules of Attribution. In: Theories of International Responsibility Law. Cambridge : Cambridge University Press. P. 229–251.
7. Grotius H. (1632) De jure belli ac pacis. Libri tres : in quibus jus naturae & gentium, item juris publici praecipua explicantur. Amstelaedami : Apud Janssonio-Waesbergios. XXXI, 650 p.
8. International Law Commission. (2001) Articles on Responsibility of States for Internationally Wrongful Acts (ARSIWA). New York : United Nations. 15 p.
9. Maftei J. (2015) Reflections on the International Responsibility of States for Wrongful Acts. Acta Universitatis Danubius. Relationes Internationales. Vol. 8, No. 1. URL: https://journals.univ-danubius.ro/index.php/internationalis/article/view/2949/3808 (accessed: 13.04.2026).
10. Nissel A. Z. (2024) The Responsibilities of States in International Law – An Overview. In: Merchants of Legalism: A History of State Responsibility (1870–1960). Cambridge : Cambridge University Press. P. 3–33.
11. Pusztai D. M. (2021) Causation in the Law of State Responsibility. PhD Thesis. Cambridge : Cambridge University. 200 p.
12. Shelton D. (2006) Reparations in the Law of State Responsibility. In: Remedies in International Human Rights Law. 2nd ed. Oxford : Oxford University Press. P. 50–103.

Gorinov P. V. Compensation for damage in the system of international legal responsibility of the state

The article provides a comprehensive theoretical and legal analysis of reparation as a form of international legal responsibility of the state. The conceptual and categorical principles of reparations, compensation and restitution are described in the context of the implementation of international legal responsibility for internationally wrongful acts of a tortious nature. The evolution of doctrinal approaches to the institution of state responsibility is considered (from the classical provisions of G. Grotius to modern normative standards enshrined in the activities of the Permanent Court of International Justice, the League of Nations and the UN International Law Commission, in particular in the Articles on the Responsibility of States for Internationally Wrongful Acts of 2001). The main concepts of international legal responsibility of the state in the field of reparation are summarized, in particular tortious responsibility, responsibility for internationally wrongful acts and responsibility for breach of obligations erga omnes, and their connection with peremptory norms of international law (jus cogens) is also characterized. The correlation between the categories of “responsibility” and “sanctions” is analyzed from the standpoint of their functional purpose in the international legal mechanism of response to acts of military aggression. The structure of the mechanism of international legal compensation for damage is systematized, which includes the subject composition, the legal principles of the emergence of the obligation to compensate for damage, the algorithm for the implementation of responsibility and the institutional instruments of its implementation. The role of international judicial and quasi-judicial bodies (the International Court of Justice, the European Court of Human Rights, the International Criminal Court, the UN Security Council, special compensation commissions, such as the UN Compensation Commission, established

after the aggression of Iraq against Kuwait in 1991) in ensuring the principle of the inevitability of state responsibility is outlined. The conclusion is made about the multidimensional nature of compensation for damage as a combination of doctrinal and theoretical principles and practical mechanisms for maintaining international law and order.

Key words: *international legal responsibility of the state, compensation for damage, reparations, restitution, compensation, satisfaction, internationally wrongful act, damage, international humanitarian law.*

Дата першого надходження статті до видання: 28.01.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 27.02.2026
Дата публікації (оприлюднення) статті: 29.05.2026